

Natalia Maliutina
(Rzeszów – Odessa)

SPEKTRUM PROBLEMÓW POZYTYWISTYCZNYCH W PUBLICYSTYCE „ODESSKIEGO WIESTNIKA” W LATACH 70. XIX WIEKU

Pismo i nauka

Ponieważ pod koniec lat 60. i na początku 70. XIX wieku „Odesskij Wiestnik” („Kurier Odeski”) pozostawał niemal jedynym periodykiem o charakterze publicystycznym, informacyjnym, społeczno-kulturalnym i w zasadzie najważniejszym w Odessie drukowanym wydawnictwem tego okresu, zamieszczano w nim artykuły o nader różnorodnej treści¹. Były to teksty zawierające informacje społeczno-polityczne, kulturalno-pedagogiczne oraz protokoły z zebrań Odeskiej Izby Sądowej, wiadomości oficjalne, przeglądy polityczne, felietony, notatki, rozporządzenia rządu, biuletyny handlowe, lokalne plotki i aktualności, ogłoszenia i wiele innych. Często autorzy artykułów podpisywali się inicjałami, jak na przykład: M. G., N., S. S., J. E., które do tej pory nie zostały rozszyfrowane. Rzadziej też można tu spotkać ich pełne imiona i nazwiska (A. M. Iwanow, M. Gonijajew, L. Sołowiow, Dniestrowski itp.)².

Publikacje z tego okresu świadczą o tym, że naukowe idee rosyjskich i zachodnioeuropejskich badaczy organicznie wtapiały się w kontekst polemiki społecznej, przy czym, należy zauważyć, że w obu przypadkach przejawiało się to dążeniem uczonych do szerokiej popularyzacji najnowszych dokonań w dziedzinie filozofii, przyrodoznawstwa, jak również psychologii.

Znamienne jest, iż w kilku numerach „Odesskiego Wiestnika” z 1871 roku znajdziemy notatki niejakiego A. K. na temat wykładów otwartych Ilii Miecznikowa, dotyczące wyjaśnień pierwszego z nich w sprawie niewłaściwej interpretacji owych prelekcji przez innego dziennikarza. Temat trzeciego wykładu Miecznikowa poświęcony został zaś refleksjom na temat wyższych i niższych form rozwojowych pasożytów u ludzi. Autor notatki doszedł tutaj do wniosku, że postępowi w przyro-

---

¹ Roczniki pisma „Odesskij Wiestnik” są dziś dostępne w: Bibliotece im. Maksyma Gorkiego w Odessie; także: w Bibliotece Naukowej Odeskiego Uniwersytetu Narodowego im. Ilii Miecznikowa (nie wszystkie roczniki).

² „Odesskij Wiestnik” ukazywał się w latach 1827–1893, a jego redaktorami byli: Lewin, Trojnicki, Gieorszewski, Bogdanowski, Sokołowski, Zeliany, Łotnicki. Oprócz „Wiestnika” ukazywały się w Odessie: „Noworossijski Tielegraf” (1869–1900) i „Noworossijskije Wedomosti” (1869–1870).

dzie jednocześnie towarzyszą trendy regresywne. Zatem A. K. – analizując wykład I. I. Miecznikowa oraz jego idee, które powstały w dużej mierze pod wpływem pozytywizmu Henryka Buckle'a – spekulował w owym tekście o względnym charakterze postępów ewolucji, przenosząc tę ideę na poziom filozoficzny. Chodziło mu o próbę obalenia utrwalonego poglądu, że człowiek jest najbardziej zaawansowaną formą rozwoju:

(...) ponieważ pasożyty pojawiają się później niż człowiek, to znaczy, że w przyrodzie równoległe z postępowaniem w rozwoju form występuje i regres, a formy regresywne okazują się istotami, które pojawiły się później niż człowiek, wbrew wcześniejszym opiniom naukowców, którzy uważali, że każde ostatnie stworzenie jest najdoskonalsze³.

Podobne artykuły dowodzą, że idee naukowe znajdowały ożywczy oddźwięk w najszerszych warstwach społecznych Odessy, uważnie śledzących najnowsze tendencje badawcze i kulturalne. Co więcej, można śmiało twierdzić, że zagadnienia rozwoju nauk przyrodniczych, zwłaszcza fizjologii, były w tym okresie bardzo popularne. Dobrym przykładem może być esej J. E. pod tytułem *Kara śmierci (komentarz na temat fizjologii mózgu po odcięciu głowy)*⁴ lub tytuł jednoaktowego wodewila *Frenolog, ili Fizjonomist (Frenolog lub Fizjonomista)*. Ogłoszenie o nim można było przeczytać w numerze 28. „Odesskiego Wiestnika” z 1870 roku.

Publikacje w czasopiśmie „Odesskij Wiestnik” z początku lat 70. XIX wieku świadczą o popularności teorii darwinizmu, o podejmowanych próbach objaśnienia zjawisk życia społecznego, jak również o analizach fenomenu sztuki związanego z fizjologią procesów umysłowych i zmysłowych. Dwa artykuły autora podpisanego kryptonimem N., zatytułowane *Obszczestwiennyje zagadki (Zagadki społeczne)*, zawierają przemyślenia o powieści jako o odzwierciedleniu szeregu procesów psychologicznych, wywołanych instynktami biologicznymi człowieka. Autor (N.) opowiada tu o charakterze działania ludzkiego umysłu w duchu teorii poczwiennictwa:

Sztuka nie jest wymysłem znużonego człowieka; lecz jest zaspokojeniem oczywistych potrzeb organizmu⁵.

Właśnie w tym autor dostrzega związki sztuki nie tylko z historią, ale i z kształtowaniem się świadomości społecznej. Nieprzypadkowo dochodzi więc do wniosku, że:

---

³ A. K., *Заметки по поводу лекции г. Мечникова*, «Одесский вестник» 1871, z. 46, s. 162. Wszystkie przekłady moje – N. M.

⁴ Ю. Э., *Казнь. Комментарий о физиологии деятельности мозга после отсечения головы*, «Одесский вестник» 1870, z. 36, s. 125-126.

⁵ N., *Общественные загадки*, «Одесский вестник» 1870, z. 4, s. 14.

(...) prawdziwe znaczenie powieści – to historia cywilizacji danego człowieka, najlepszego człowieka, który połączył w sobie cechy charakterystyczne dla [przedstawicieli] współczesnego mu społeczeństwa⁶.

W rzeczywistości w powieści została – zdaniem N. – artystycznie przedstawiona fizjologia toczącej się w człowieku walki pomiędzy namiętnościami a umysłem, co czyni z niej najwyższy gatunek literacki, wchłaniający inne gatunki z obszaru liryki oraz dramatu. Taka postawa odzwierciedlała pozytywistyczne poglądy autora dotyczące potencjału społecznego i wychowawczego nowoczesnego powieściopisarstwa.

Wiedzieliśmy już, że u malarza, poety, rzeźbiarza, matematyka można zaobserwować rozwój określonej części mózgu (...). (...) przekonanie owo nie jest tylko wynikiem myślenia: to organiczny produkt znanej czynności mózgu, nieznaną towarzyszącą talentu⁷.

Wśród publikacji w „Odesskim Wiestniku” z lat 1870–1871 na temat postępu społecznego w Rosji zwraca uwagę artykuł *Priciny naszego czerepiaszego progressa (Przyczyny naszego żółwiego postępu)*, którego autor oznaczony będzie kryptonimem M. G⁸. W tekście tym została omówiona koncepcja Atanazego Szczapowa (jednego z wyznawców „teorii naturalnej” postępu historycznego w Rosji, stworzonej przez Buckle’a), przedstawiona w jego monografii *Socjalno-pedagogiczeskije usłowija umstwiennogo razwitija ruskogo naroda (Społeczno-pedagogiczne warunki rozwoju umysłowego narodu rosyjskiego, Sankt-Petersburg 1870)*⁹.

Buckle

Należy zauważyć, że – jak podkreślają badacze – pozytywizm Buckle’a zaintrygował rosyjskich myślicieli w związku z krytycznym ujęciem niemieckiej filozofii idealistycznej (szczególnie idei Hegla) i z ówczesnym zainteresowaniem tymi kierunkami, które były bliskie materializmowi oraz darwinizmowi¹⁰.

⁶ Tegoż, *Общественные загадки*, «Одесский вестник» 1870, z. 20, s. 71.

⁷ Tamże, s. 71.

⁸ M.G., *Причины нашего черепашиего прогресса*. А. Щапов, *Социально-педагогические условия умственного развития русского народа*, «Одесский вестник» 1870, z. 37.

⁹ Atanazy Szczapow (1831–1876) – rosyjski historyk i etnograf, zwolennik teorii regionalizacji (rozwoju zarządzania na szczeblu lokalnym), jeden z pierwszych przedstawicieli społeczno-przyrodniczego podejścia w badaniach historii Rosji. Autor monografii *Socjalno-pedagogiczne warunki rozwoju umysłowego narodu rosyjskiego*. Był zwolennikiem teorii „oblastnictwa”, zgodną z którą przesiedlenia ludności rosyjskiej wpłynęły na historię Rosji.

¹⁰ Е. Михайлова, *Образование и российское общество в проблемном поле позитивизма на рубеже XIX – XX столетий*, «Образование и общество», научный, информационно-аналитический журнал, www.education.ru/42004/87.htm/

Nieznany autor publikacji w „Odesskim Wiestniku” z 1870 roku, ukrywający się pod kryptonimem M. G., łączył natomiast w swoim wywodzie poglądy Buckle’a i Szczapowa, zauważając jednocześnie, że obaj naukowcy odnosili się do historii cywilizacji narodu jako do formy tożsamej z historią jego rozwoju umysłowego, a zwłaszcza z dokonaniem w obrębie nauk ścisłych (przyrodniczych)¹¹. Jak wynika z prac naukowych poświęconych ewolucji poglądów Szczapowa (w latach 60. i na początku 70. XIX wieku profesora Uniwersytetu Kazańskiego), próbował on stworzyć – na podstawie analizy prac materialistów rosyjskich i Buckle’a – koncepcję historii opartą o zasady współdziałania praw przyrody (środowiska zewnętrznego) i natury ludzkiej (pisze o tym A. S. Madżarow w książce: *Atanazy Szczapow*, Irkuck 1992, s. 269).

Autor artykułu wiązał – idąc za Szczapowem – niesamodzielność rozwoju umysłowego narodu rosyjskiego z wpływem obcych doktryn: bizantyjskiej (nakażującej przestrzeganie moralno-religijnego światopoglądu chrześcijańskiego i stosowanie się do wynikającego z jego doktryn sposobu wychowania) oraz pogańskiej, która narzucała idee władzy autorytarnej. Wydaje się, że M. G. łączył naukowe metody poznania z badaniami przyrodniczymi (oczyszczonymi z mistycyzmu). Zwolennicy idei Buckle’a widzieli zbawienie Rosji w rozpowszechnianiu zachodniej myśli teoretycznej oraz przewadze tych nauk i takiej wiedzy, która rozwija intelekt, a nie powierzchowną zmysłowość.

M. G. krytycznie odnosił się do fascynacji społeczeństwa rosyjskiego filozoficznymi poglądami Buckle’a, dostrzegając w tym z jednej strony pewne tendencje skrajnego liberalizmu i kroki w stronę socjalizmu, a z drugiej odejście od dziejowej sprawiedliwości (ponieważ nie brano tu pod uwagę takich czynników rozwoju historycznego narodu rosyjskiego, jak podbój Rusi przez Mongołów).

Zdaniem badacza, Szczapow – wierny wyznawca Buckle’a – rozpatrywał w ślad za swoim mistrzem historię cywilizacji narodu rosyjskiego jako dzieje jego postępu umysłowego, przemilczając jednocześnie problem modnego w owym czasie zjawiska „bucklemanii”. Przy czym obydwaj naukowcy, co zostało podkreślone w artykule, odrzucali wpływ doktryn moralnych, uważając je za „niepostępowe”. Oto na przykład zauważył Szczapow, że „zewnątrzne postrzeganie zmysłowe” zahamowało rozwój intelektualny narodu rosyjskiego. To z kolei spowodowało nieuchronność obcego wpływu zachodnich i wschodnich doktryn mentalnych na poglądy Rosjan. M. G. – przydając zbyt wielkie znaczenie wpływowi Buckle’a na kształtowanie się poglądów Szczapowa dotyczących rozwoju intelektualnego Rosjan – stwierdzał:

Szczapow, opierając się na kryterium Buckle’a, przyjmuje za punkt wyjścia jego wymieniony wcześniej stosunek do Rosji i w swojej pracy przystępuje do rozwiązania następującej kwestii: gdzie leżą przyczyny ciągnącego się do chwili obecnej zacofania w naszym rozwoju umysłowym¹².

¹¹ M. G., *Причины нашего черепашьего прогресса*, dz. cyt., s. 129.

¹² Tamże, s. 129.

Autor artykułu polemizował ze Szczapowem właśnie jako ze zwolennikiem teorii Buckle'a:

W ogóle Pan Szczapow rozpatruje tylko bezpośrednie wpływy na cywilizację narodu rosyjskiego, a jest to poważny błąd. Buckle i jego zwolennicy, jak wiadomo, za cel ostateczny dla historyka uważają możliwość przewidywania przyszłości, czyli odkrycie organicznych praw, według których dokonuje się historyczne życie narodów, to znaczy takich praw (jak na przykład w astronomii), które są niezienne, wieczne.

Tymczasem zarówno Buckle, jak i jego zwolennicy uważali za wystarczające wskazanie tutaj znaczenia wpływów klimatycznych, glebowych, umysłowych, moralnych oraz innych (w tym czynników społecznych). Ignorowali oni przy tym fakt, że oddziaływania te, powodując pewne skutki w toku życia organicznego, podporządkowały się im samym z kolei jako przyczynom i że między nimi a skutkami istniało ciągle współdziałanie. Wpływy owe nie mogły być jeszcze w związku z tym organicznymi prawami, według których toczyła się historia ludzkości. Reguły takie, podobnie jak na przykład prawo powszechnego ciężenia, należało więc dopiero odkryć. Trzeba było w takim razie raczej ustalić, czy życie organiczne w całej swej złożoności podlegało takim prostym i nielicznym prawom zasadniczym, które zostały już odkryte w naszym systemie planetarnym oraz poza jego granicami. Szczapow ślepo przyjąwszy podstawowe tezy Buckle'a, stwierdził, że nawet on sam jeszcze nie jest w pełni wolny od piętnowanego przez siebie wpływu doktryny bizantyjskiej.

W ten sposób krytycznej ocenie poddawano jednostronne podejście badaczy do zjawiska rozwoju umysłowego (to jest postępu świadomości społecznej) w Rosji, przy czym wpływ pozytywizmu wiązał się tu ze schematyzmem teorii zachodnioeuropejskich, które rosyjscy naukowcy ślepo i bezkrytycznie nakładali na określone poglądy społeczne oraz na fakty historyczne.

Jak zauważa współczesny badacz A. Kozłow, *Historia cywilizacji Buckle'a*¹³ zyskała właśnie w Rosji niezwykłą popularność. Przyciągnęła ona demokratycznie nastawione warstwy społeczeństwa swoją krytyką absolutyzmu i dogmatyzmu kościelnego, a także propagowaniem tez o dużej roli nauki w życiu społeczeństwa¹⁴. Wśród zwolenników idei Buckle'a nie przez przypadek wymienia się więc: D. I. Pisariowa, N. W. Szczęgunowa, A. K. Timiriazjewa, M. M. Filipowa, I. I. Miecznikowa, A. P. Szczapowa, I. G. Pryżkowa, jak też N. J. Aristowa. Pierwsze komentarze i krytyczne refleksje dotyczące teorii Buckle'a pojawiły się w Rosji już w latach 60. XIX wieku w pracach W. Guerriera, N. Stasiulewicza, A. Stadlina (*Kriticzeskij razbor osnovnych položenij „Istirii cywilizacji” Bokla – Krytyczna analiza głów-*

---

¹³ Należy pamiętać, że pierwsze tłumaczenie książki Buckle'a na język rosyjski ukazało się dopiero w 1906 roku (Г.Бокль, *История цивилизации Англии*. В 2-х томах. – СПб: Тип. Ю. М. Эрлиха, 1906).

¹⁴ A. В. Козлов, *Проблема исторической необходимости в английской позитивистской историографии XIX века* (na przykładzie twórczości Buckle'a i Spencera), автореферат диссертации... канд. ист. наук, Москва 2011.

nych tez „Historii cywilizacji” Buckle’a, Tyflis 1874), napisanych przez konserwatywnych myślicieli i teologów. Tak czy inaczej wszystkie one przyczyniły się do szerokiego rozpowszechniania się idei Buckle’a w Rosji.

Miejsce kobiety

Jednym z tematów najostrzej dyskutowanych w „Odesskim Wiestniku” na początku lat 70. XIX wieku było zagadnienie wykształconych, postępowych kobiet, które znalazło odzwierciedlenie w powieściach Boborykina, Omulewskiego, Rieszetnikowa, opublikowanych w 1870 roku w „Otieczestwiennych Zapiskach”. Warto podkreślić, że w „Odesskim Wiestniku” pojawił się najpierw felieton badaczki o inicjałach S. S., zatytułowany *Russkije pieriedowyyje ženszciny (Rosyjskie kobiety postępowe)*, w którym autorka na przykładzie bohaterki powieści Boborykina i Omulewskiego rozpatrywała dwa typy nowoczesnych „progresywistek”. Chodziło jej tutaj o natury artystyczne, pojmowane jako źródło zguby dla innych i siebie, a także o te kobiety, które skupiały swoje wysiłki na rodzinie i wychowaniu dzieci. Anonimowa autorka felietonu (S. S.) wszechstronnie ironizowała nad „dziką siłą” owych „(...) artystycznych natur, których cała siła ducha” idzie na „zaspokojenie własnych ambicji”¹⁵.

Z pewną dozą ironii S. S. rozważała również korzyści płynące z edukacji kobiet, dochodząc przy tym do wniosku, że kobiecy umysł w Rosji w porównaniu z męskim to jeszcze gleba dziewicza. Widocznie takie oceny miały wówczas swoje podstawy. Oto na przykład w następnym (nr 38) numerze „Odesskiego Wiestnika” z 1871 roku znajdziemy wiadomość o tym, że pierwsza ludowa szkoła żeńska została otwarta w majątku Kliszkowce w rejonie chocimskim. W tym samym czasie spotykamy się też z informacją o tym, że Uniwersytet w Helsinkach otrzymał najwyższe rozporządzenie, na mocy którego kobieta może przygotowywać się do podjęcia studiów przy wydziale medycznym Imperatorskiego Aleksandrowskiego Uniwersytetu w Sankt-Petersburgu („Odesskij Wiestnik” 1871, nr 114). Jeszcze jedna interesująca notatka („Odesskij Wiestnik” 1871, nr 115) wzmiankowała o istnieniu stowarzyszenia kobiet, liczącego w Ameryce 180 tysięcy członkiń. Jednym z punktów statutu tego stowarzyszenia była walka o zamknięcie haremów na Wschodzie. W tych samych numerach w wiadomościach zagranicznych informowano o atakach kobiet-komunistek na żołnierzy w Paryżu. Kobiety te broniły barykad i walczyły w szeregach wojsk powstańczych na równi z mężczyznami.

Jak łatwo zauważyć, społeczna aktywność kobiet w Europie i Ameryce pozostawała w tym czasie czymś egzotycznym, dziwnym i bardzo nienaturalnym dla obywatela ukraińskiego i rosyjskiego, ale przejawy feminizmu w latach 60. i na początku 70. XIX wieku były już postrzegane przez odeskich czytelników jako zjawisko nierzadkie i postępowe.

---

¹⁵ C. C., *Русские передовые женщины (Солидные добродетели, utwory Boborykina, Шаг за шагом, utwory Omulewskiego)*, «Одесский вестник» 1871, z. 34, s. 117.

Nieprzypadkowo więc artykuł S. S. wywołał całą serię polemicznych felietonów autorstwa M. Goniajewa, ogłoszonych pod zbiorczym tytułem *Głaszatai ženskogo woprosa (Głosiciele kwestii kobiecej)*. Zdaniem M. Goniajewa, autorka podpisana S. S. (w ślad za H. Buckle'em i A. Comte'em) stała na stanowisku, że tylko nauka i poznanie są motorem rozwoju umysłowego kobiety.

W dalszym ciągu swoich rozważań S. S. wysuwa ważną tezę, że tylko suma wiedzy pozytywnej składa się na rozwój umysłowy osobowości. Jest to stary błąd Buckle'a i częściowo Comte'a; poglądownym narzędziem, które mu przeczy, pozostaje postać Wagnera [z dramatu] Goethego i tysiące mu podobnych filistrów nauki¹⁶.

Z kolejnych tekstów Goniajewa [artykuł drugi *Głaszatai ženskogo woprosa, Swoj chlieb (Swoj chleb)* Rieszetnikowa, „Otieczestwiennyje zapiski” 1870; *Miortwoje carstwo (Martwe królestwo)*, *Russkije choroszyje liudi (Rosyjscy dobrzy ludzie)*, *Choroszyj czielowiek (Dobry człowiek)*] wyłaniał się także obraz powieści jako swoistego procesu odzwierciedlania tendencji społecznych, w tym przede wszystkim: uznania przez obywateli rosyjskich prawa kobiety do pracy poza rodziną oraz do odgrywania przez nią postępowej roli w życiu społecznym Rosji¹⁷.

Trzeba zauważyć, że Goniajew pisał swoje artykuły jako felietony, czyli tworzył teksty ukierunkowane nie tylko na swego przeciwnika, jak choćby autorkę artykułu w „Odesskim Wiestniku” (S. S.), ale i na określone stanowisko, które znalazło swój wyraz w powieściach Rieszetnikowa, Slepцова, Boborykina, Omulewskiego. Czynił on tak, uwzględniając oczywiście różny poziom artystyczny tych utworów. Ponadto dzięki subtelnej stylizacji można tu zauważyć dążenie autora do delikatnej parodii etudy krytycznej M. Dobrolubowa, poświęconej analizie dramatów A. Ostrowskiego: w głównej mierze jego utworu *Burza (Promień światła w królestwie ciemności)*. W celu wzmocnienia wydźwięku satyrycznego Goniajew dał swojemu artykułowi podtytuł *Miortwoje carstwo [Martwe królestwo (wariacje na temat)]*.

Goniajew z ironią odnosił się do poglądów głosicieli kwestii kobiecej w Rosji, a szczególnie do tych, którzy, jego zdaniem, narzucali społeczeństwu obce mu stanowisko. Stanowisko, podług którego rosyjska kobieta mogła, pozostawiając gospodarstwo domowe i wychowanie dzieci, zostać modystką lub nauczycielką.

Takich „głosicieli” (pisarzy-demokratów: Rieszetnikowa, Slepцова i innych) Goniajew uważał za przedstawicieli „martwego królestwa”, którzy mylili idee z jej wyrazicielami. Przekonywał on też, że owi pisarze w rzeczywistości byli filistrami, którzy odrzucali wszystkie autorytety z wyjątkiem D. Pisariewa i N. Czernyszewskiego, H. Buckle'a i K. Darwina¹⁸.

¹⁶ М. Гоняев, *Глашатаи женского вопроса*, «Одесский вестник» 1871, nr 39, s. 146.

¹⁷ Tamże, artykuł 2-ugi (Решетников, *Свой хлеб*), «Отечественные записки» 1870, «Одесский вестник» 1871, nr 45, s. 157.

¹⁸ Tegoż, *Глашатаи женского вопроса*, dz. cyt., artykuł 2-ugi (Решетников, *Свой хлеб*), dz. cyt., s. 201.

Ostatni z felietonów M. G. nosi tytuł [podobnie zresztą jak powieść Slepцова *Choroszyj czelowiek (Dobry człowiek)*] *Russkije choroszyje liudi (Rosyjscy dobrzy ludzie)* – „Otieczestwiennyje zapiski” 1871, nr 2 – i poświęcony został analizie społecznego charakteru typu „dobrego człowieka”. Z kolei Tieriebieniew – czołowa postać najnowszej powieści Slepцова (*Dobry człowiek*) – został postawiony w jednym szeregu z Czackim (bohaterem komedii Aleksandra Gribojedowa *Mądrym biada*), także z szlachcicami niepodlegającymi służbie oraz tzw. „zbędnymi ludźmi” (ros. *lisznij czelowiek*). Według M. G., Slepцов – w przeciwieństwie do innych pisarzy – przedstawił tu człowieka naprawdę działającego, który podróżował po Europie, słuchał wykładów, zgłębiał kwestię robotniczą, brał udział w demonstracjach, ale i tak nie znalazł dla siebie zajęcia. Autor artykułu przyczyny takiego stanu rzeczy dopatrywał się w tym, co związane było z jego trybem życia, z wychowaniem, a więc z czynnikami, które można by nazwać pozytywnymi.

Problemy emancypacji kobiet zostały ponadto omówione w czterech szkicach pod tytułem *Pogonia za życiem (rozrozniennyje listki iz niekojej knigi)*, czyli w bezpośrednim tłumaczeniu na język polski: *Pogoń za życiem (zdekompletowane kartki z pewnej książki)*. Opublikowano je anonimowo w „Odesskim Wiestniku” z 1870 roku (nr 6-14). W artykułach tych rozpatrywane były dwa rodzaje miłości: przeżywanej przez kobiety z niższych i wyższych warstw społecznych, przy czym odpowiednim komentarzom towarzyszyły tu przykłady z odeskiego życia.

Nieznany autor objaśniał różnice w okazywaniu miłości przez kobiety z wyższej i niższej klasy społecznej, argumentując to tym, że u lepiej urodzonych, zakonanych kobiet zasady moralne harmonijnie komponowały się z fizjologią namiętności:

W tej wyższej miłości bardziej zarysowują się indywidualne różnice charakteru, umysłu i serca ludzi, podczas kiedy w niższej, chaotycznej – dominują jedynie ogólne typy samców i samic¹⁹.

W kontynuacji szkiców badacz analizował sytuację z powieści Pisiemskiego *Tysiąc dusz*. Na przykładzie związku małżeńskiego Kalenowicza z Nastienką, która z poczucia obowiązku rzuciła teatr i stała się rzeczywistym radcą stanu, rozważał on kwestię emancypacji kobiet:

Emancypacja kobiety to stworzenie jej warunków, w których może ona zachować cześć i w tym sensie jest to zagadnienie niezwykle ważne dla cywilizacji rosyjskiej²⁰.

W ten sposób – choć ostrożniej, niż w zachodnich gazetach – pojawiały się w „Odesskim Wiestniku” artykuły poświęcone emancypacji kobiet. Prawdopodobnie najczęściej w takich przypadkach autorzy polemizowali ze stanowiskiem Lwa Tołstoja. W *Obszczestwiennyh i literaturnyh zamietkach (Notatkach społecznych*

¹⁹ *Погоня за жизнью (разрозненные листки из некоей книги)*, «Одесский вестник» 1870, z. 6, s. 2.

²⁰ Tamże, s. 111.

i literackich) niejaki L., analizując typy współczesnych kobiet światowych, przyznawał, że Lew Tołstoj nie do końca miał rację, mówiąc, że kobieta powinna poświęcić się wyłącznie rodzinie²¹. W ten sposób korespondenci „Odesskiego Wiestnika” – opierając się na doświadczeniu współczesnego powieściopisarstwa i filozofii – ostrożnie kształtowali opinię publiczną. Zgodnie z ich poglądami emancypacja kobiet nie wydawała się już złem absolutnym, choć nie można powiedzieć, że rosyjskie społeczeństwo było wtedy na nią całkowicie gotowe.

*

Publikacje w „Odesskim Wiestniku” z początku lat 70. XIX wieku przekonują nas zasadniczo o tym, że pozytywizm stał się dostrzegalnym elementem refleksji w środowisku wykształconej, po europejsku myślącej publiczności odeskiej, bez wątplenia zaznajomionej z oryginalnymi pracami: Comte’a, Buckle’a, Darwina, Spencera i innych myślicieli zachodnich. Co więcej, do tego czasu zdążyła się już sformułować społeczna ocena stanowisk filozoficznych pozytywizmu i, jak widzieliśmy w przedstawionych wyżej artykułach, przemyślenia zbieżne z poglądami Buckle’a okazują się niemal pospolite w publikacjach owego okresu, a w każdym razie do jego prac nawiązywano znacznie częściej, niż do jakichkolwiek innych.

---

²¹ Л., *Общественные и литературные заметки*, «Одесский вестник» 1870, nr 10.